

رابطه ویژگی‌های شخصیتی و پرخاشگری در تماشاچیان فوتبال

دکتر صادق نصری*

**مجید ابراهیم دمانندی

چکیده

در این پژوهش به مسئله پرخاشگری در طرفداران فوتبال از دید روانشناختی پرداخته می‌شود. در این طرح که یک مطالعه توصیفی است، از روش‌های علی-مقایسه‌ای یا پس-رویدادی و همبستگی استفاده می‌گردد. بدین منظور انواع احساسات و رفتارهای پرخاشگرانه به عنوان متغیر وابسته یا ملاک و متغیرهایی چون هیجان‌خواهی، عزت نفس، الگوی رفتاری A، همانندسازی تیمی، و متغیرهای جمعیتی شناختی به عنوان متغیر مستقل به کار می‌روند. هدف این مطالعه تحلیل روابط بین متغیرها و انجام مقایسه‌های گروهی به منظور پیش‌بینی روابط علت و معلولی احتمالی است. نمونه پژوهش مشتمل بر ۳۷۰ نفر است که به شیوه نمونه‌گیری در دسترس از ورزشگاه آزادی تهران، مدارس، پارک‌ها، دانشگاهها و ادارات انتخاب شده‌اند و چهار گروه را تشکیل می‌دهند. (۱) گروه تماشاچیان متعصب (۲) گروه تماشاچیان معمولی (۳) گروه تماشاچیان تلویزیونی (۴) گروه گواه. ابزارهای مورد استفاده در پژوهش عبارتند از: الف) مقیاس همانندسازی تماشاچی، ب) مقیاس هیجان‌خواهی، ج) پرسشنامه تیپ شخصیتی A، د) پرسشنامه عزت نفس، و) پرسشنامه پرخاشگری. برخی از نتایج پژوهش عبارتند از: (۱) گروه تماشاچیان متعصب دارای رفتارهای پرخاشگرانه بیشتری هستند، (۲) تماشاچیان دارای عزت نفس پایین احساسات و رفتارهای پرخاشگرانه بیشتری بروز می‌دهند، (۳) تماشاچیان هیجان‌خواه بالاتر همانندسازی تیمی بیشتری بروز می‌دهند، (۴) بین ویژگی‌های هیجان‌خواهی با رفتارهای خصمانه رابطه مثبت وجود دارد و (۵) بین رفتارهای سمی الگوی رفتاری A و انواع احساسات و رفتارهای پرخاشگرانه رابطه مثبت وجود دارد.

کلید واژه‌ها: پرخاشگری، تماشاچیان فوتبال، رفتار A، عزت نفس، همانندسازی تیمی، هیجان‌خواهی.

مقدمه

ورزشکاران در خلاء اجتماعی، رقابت یا بازی نمی‌کنند. وقتی که ما به درون استادیوم پا می‌گذاریم، این مسئله صحت پیدا می‌کند. هزاران تماشاچی برای ورزشکاران تشویق اجتماعی فوری و آنی، چه مثبت و چه منفی، فراهم می‌آورند. حتی فردی می‌تواند ادعا کند که ورزش مدرن بدون تماشاچی و دوستداران ورزش زنده نخواهد بود. اگر تماشاچی در وقایع ورزشی نباشد چه تعداد از ورزشکاران حاضر به

Email: snasri@mail.com

* عضو هیات علمی گروه علوم تربیتی دانشگاه شهید رجایی

** عضو هیات علمی گروه علوم تربیتی دانشگاه شهید رجایی

ادامه آموزش و رقابت هستند؟ حضور تماشاچیان براساس فرضیه آسان‌سازی^۱ اجتماعی تأثیر مثبتی بر رقابت‌های ورزشی، علی‌الخصوص ورزش‌های گروهی می‌گذارد و باعث بهبود نسبی عملکرد ورزشکاران می‌شود (تریپلت^۲، ۱۸۹۸). به اعتقاد زیلمان^۳، ۱۹۸۸، تماشاچی تشویق‌کننده می‌تواند در جریان رقابت ورزشی پسخورندهای مثبتی را برای ورزشکاران فراهم سازد. علاوه بر این، امتیاز میزبانی مسابقات نیز عامل روحی مهمی برای تیم‌های ورزشی به حساب می‌آید که با حضور تماشاچیان معنا و مفهوم پیدا می‌کند. تماشای مسابقات ورزشی می‌تواند کانال مناسبی برای تخلیه هیجانی و پالایش روانی باشد و از این طریق به ارتقاء بهداشت روانی افراد کمک کند.

مقوله خشونت و پرخاشگری در ورزش از پیامدهای منفی ورزش‌های رقابتی است که می‌تواند هم مجموعه تیم و هم تماشاچی را در برگیرد. از شایع‌ترین رفتارهای ضد اجتماعی شایع خشونت، پرخاشگری، فحاشی، پرتاب اشیاء به داخل زمین، آسیب رساندن به ورزشگاه‌ها و اموال دولتی، مخدوش ساختن آبروی ورزشکاران، مریبان و دست‌اندرکاران فوتبال است که هر بار خسارت‌های زیادی به جامعه ورزش و رفاه اجتماعی وارد می‌سازد. به عقیده موریس^۴ (۲۰۰۰) خشونت در فوتبال به خاطر عواملی چون توجهات رسانه‌ای و حکومتی تبدیل به یک مسأله اجتماعی شده است و پدیده اوباشگری و وحشی‌گری در فوتبال بر مبانی اجتماعی عمیق‌تری استوار است. سمیونکومب و فاریستین^۵ (۲۰۰۱) به ارتباط بین خشونت بازیکن، اخبار رسانه‌ها، انتظارات بالا برای موفقیت تیم و تلاش‌های آگاهانه برای رهاسازی هیجانات با خشونت در تماشاچیان اشاره نموده‌اند. ون لیبرگن^۶ و همکاران (۲۰۰۴) با مروری بر پیامدهای خشونت و پرخاشگری تماشاچیان در کشورهای مختلف، بر عوامل اجتماعی بروز این پدیده تاکید نمودند.

از مهمترین عوامل فردی بروز رفتارها و احساسات پرخاشگرانه در افراد، ویژگی‌ها و خصوصیات شخصیتی است. به نظر استور^۷ ۱۹۹۱، و سیان^۸ ۱۹۸۵، پرخاشگری ارتباط تنگاتنگی با صیانت نفس، ابراز وجود و اثبات وجود دارد (به نقل از هرمزی‌نژاد، ۱۳۸۰). براساس تحقیقات، الگوی رفتاری (الف) A نیز با رفتارهای پرخاشگرانه همراه می‌شود (فریدمن و روزنمن^۹، ۱۹۹۴). بارون^{۱۰}، ۱۹۸۵، کارور و گلاس^{۱۱} ۱۹۷۸، رز^{۱۲} و همکاران ۱۹۷۸ و برمان؛ گلا دیو و تیلور^{۱۳} (۱۹۹۳) نیز به نتایج مشابهی دست یافتند (به نقل از ثامتی، ۱۳۷۵).

آرنت^{۱۴} ۱۹۹۴ معتقد است که نوجوانان نسبت به بزرگسالان از هیجان‌خواهی^{۱۵} بالاتری برخوردار هستند. وی در پژوهشی دریافت که هیجان‌خواهی میان نوجوانان با برون‌گرایی^{۱۶}، پرخاشگری^{۱۷} و روان‌پریشی^{۱۸} ارتباط دارد (به نقل از ابوالقاسمی، ۱۳۷۸). همچنین نتایج پژوهش‌ها نشان می‌دهد نوجوانانی که در عزت‌نفس نمره پایین و در هیجان‌خواهی نمرات بالاتری کسب می‌کنند جرم و جنایت بیشتری مرتکب می‌شوند (برای نمونه، لوییس و گوردون^{۱۹}، ۱۹۹۶، به نقل از مرادی و دژکام، ۱۳۷۵). ورزشکاران نیز در مقایسه با افراد غیر ورزشکار دارای ویژگی هیجان‌خواهی بیشتری هستند (برای نمونه، اشروت^{۲۰}، ۱۹۹۵؛ جولیوس^{۲۱}، ۱۹۸۷، به نقل از ابوالقاسمی، ۱۳۷۸). شواهد تحقیقاتی نیز نشان می‌دهد که مردان

احتمال بیشتری دارند درگیر پرخاشگری جسمی شوند؛ با این حال زنان بیشتر از مردان از سایر اشکال پرخاشگری استفاده می‌کنند (هریس^{۲۲}، ۱۹۹۴، به نقل از زاهدی‌فر و همکاران، ۱۳۷۹).

با توجه به اثرات و پیامدهای منفی رفتارهای پرخاشگرانه در استادیوم‌ها و حتی جامعه، متأسفانه در کشور ما این مسئله از دیدگاه علمی چندان مورد توجه قرار نگرفته است و مطالعات انجام شده در این زمینه بسیار انگشت شمار است (برای نمونه، در تاج و ابوالقاسمی، ۱۳۷۲؛ همتی‌نژاد، ۱۳۷۹). دیدگاهها و راهکارهای کنونی بیشتر جنبه فیزیکی، بازدارنده و پلیسی دارد و به همین علت نتوانسته است کارآیی چندانی داشته باشد. رفتار انسان دارای انگیزه‌های متفاوتی است. رفتار پرخاشگرانه نیز می‌تواند خاستگاههای متفاوتی داشته باشد. این معضل بایستی از دیدگاه جامعی مورد تجزیه و تحلیل علمی قرار گیرد. از مهمترین ابعاد رفتار پرخاشگرانه، بعد روانشناختی آن است. این پژوهش سعی داشته است تا به مسئله پرخاشگری در طرفداران فوتبال از منظر روانشناختی بپردازد و آن را از نظر جنبه‌های روانی-اجتماعی بررسی نماید. نقش ویژگی‌های شخصیتی از قبیل اعتماد به نفس، هیجان‌خواهی، الگوی رفتاری نوع الف (A) و همانندسازی تیمی (میزان تعصب تیمی) از جمله متغیرهایی است که ارتباط علی-احتمالی آنها با احساسات و رفتارهای پرخاشگرانه مورد توجه قرار گرفته است. نقش ویژگی‌های جمعیت-شناختی نمونه‌ها چون سن و ورزشکار بودن نیز در این رابطه بررسی گردید و با استفاده از آزمودنی‌های گروههای مختلف تلاش گردید تا این متغیرها مورد مقایسه قرار گیرند.

مهمترین فرضیه‌های مورد نظر در این پژوهش عبارت بودند از:

- ۱- تماشاچیان دارای همانندسازی تیمی بالا، در مقایسه با تماشاچیان دارای همانندسازی پایین و افراد گروه گواه، احساسات و رفتارهای پرخاشگرانه بیشتری نشان می‌دهند.
- ۲- تماشاچیان دارای عزت‌نفس (اعتماد به نفس) پایین احساسات و رفتارهای پرخاشگرانه بیشتری نسبت به تماشاچیان دارای عزت‌نفس بالا دارند.
- ۳- تماشاچیان ورزشکار هیجان‌خواهی بیشتری نسبت به تماشاچیان غیرورزشکار دارند.
- ۴- تماشاچیان دارای همانندسازی بالا در مقایسه با تماشاچیان دارای همانندسازی پایین رفتارهای سمی نوع A بیشتری دارند.
- ۵- افراد هیجان‌خواه بالا، در مقایسه با افراد هیجان‌خواه پایین، همانندسازی تیمی بیشتری را گزارش می‌کنند.
- ۶- بین هیجان‌خواهی و احساسات و رفتارهای پرخاشگرانه رابطه مثبت وجود دارد.
- ۷- بین رفتارهای سمی الگوی رفتاری A و احساسات و رفتارهای پرخاشگرانه رابطه مثبت وجود دارد.
- ۸- تماشاچیان گروه سنی ۱۳-۱۸ سال، در مقایسه با گروههای سنی دیگر دارای احساسات و رفتارهای پرخاشگرانه بیشتری هستند.
- ۹- تماشاچیان گروه سنی ۱۳-۱۸ سال، در مقایسه با گروههای سنی دیگر دارای هیجان‌خواهی بیشتری هستند.

- ۱۰- تماشاچیان گروه سنی ۱۳-۱۸ سال، در مقایسه با گروه‌های سنی دیگر دارای همانندسازی تیمی بیشتری هستند.
- ۱۱- بین سن و همانندسازی تیمی رابطه منفی وجود دارد.
- ۱۲- تماشاچیان گروه سنی ۱۳-۱۸ سال، در مقایسه با گروه‌های سنی دیگر دارای الگوی رفتاری نوع A بیشتری هستند.

تعاریف نظری و عملیاتی متغیرها

(۱) تعاریف نظری

(الف) همانندسازی^{۲۳}: همانندسازی عبارت است از احساس نوعی هویت اجتماعی است که فرد از یک تیم ورزشی دریافت می‌کند. به عبارت دیگر، احساس تعلق و وابستگی فرد به یک تیم ورزشی مفهوم اصطلاحی همانندسازی است که از انسجام گروهی با بازیکنان و مربیان و دست‌اندرکاران تیم ریشه می‌گیرد و باعث می‌شود که فرد به سایر تیم‌ها به عنوان رقیب و دشمن نگاه کند. همچنین این مفهوم با تعصب تیمی و احساس غرور از کسب موفقیت تیم ارتباط نزدیکی دارد. (لی^{۲۴}، ۱۹۸۵؛ به نقل از وان^{۲۵}، ۱۹۹۴).

(ب) عزت نفس^{۲۶}: عزت نفس یا اعتماد به نفس مجموعه قضاوت‌ها و ارزیابی‌هایی است که فرد در باره خصوصیات خودش انجام می‌دهد. به عبارت دیگر، عزت نفس مجموعه ارزش‌های مثبت یا منفی اطلاق شده فرد به خصوصیاتش می‌باشد (اتکینسون^{۲۷} و هیلگارد^{۲۸}، ۱۳۶۸). عزت نفس در مقابل احساس حقارت قرار می‌گیرد (آیزنک^{۲۹}، ۱۹۸۸، به نقل از هرمزی نژاد، ۱۳۸۰).

(ج) هیجان‌خواهی: هیجان‌خواهی به عنوان نیاز به احساسات پیچیده، تازه، گوناگون و میل به پذیرفتن خطرات جسمی و اجتماعی برای این تجربیات توصیف می‌شود و دارای چهار مؤلفه (۱) ماجراجویی، (۲) تجربه‌جویی، (۳) بازدارندگی و (۴) آمادگی ملالت است (زوکرم، ۱۹۸۸).

(د) الگوی رفتاری نوع A^{۳۰}: این الگوی رفتاری توسط فریدمن و روزمن (۱۹۹۴) مورد شناسایی قرار گرفت و آن را مخصوص کسانی می‌دانستند که دچار حمله قلبی می‌شوند. این گروه از مردم بی‌نهایت رقابت‌جو و اهل پیشرفت‌اند، به فوریت‌های زمانی حساسیت دارند و از خود عجله و شتاب زیادی نشان می‌دهند، تحریک‌پذیر و پرخاشگر هستند و آرامیدن برایشان دشوار است و اگر کارشان به درازا بکشد یا مجبور شوند با افرادی به رغم خود بی‌کفایت کار کنند، در آن صورت بی‌تابی و خشم نشان می‌دهند. بورنز^{۳۱} و بلون^{۳۲} ۱۹۹۲ خصوصیات سمی و غیرسمی را در این الگوی رفتاری شناسایی کردند. خصوصیات غیرسمی یا غیرمضر تحت عنوان گرایش به کسب موفقیت و سخت‌کوشی و ویژگی‌ها و خصوصیات سمی معمولاً در قالب بی‌حوصلگی، تحریک‌پذیری و پرخاشگری قابل تشخیص هستند (ثامتی، ۱۳۷۵).

ه) **پرخاشگری:** به اعتقاد هوولس^{۳۳}، ۱۹۸۸، پرخاشگری یک رفتار آشکار درگیر شدن و آسیب‌رساندن (بدنی، کلامی و...) به دیگران است. بر اساس نظر بارون^{۳۴}، ۱۹۸۵، پرخاشگری هر شکلی از رفتار هدایت شده فرد با هدف ضرر رساندن یا آسیب رساندن به افراد یا اشیا است. اسپیلبرگر^{۳۵} و همکاران ۱۹۸۳ پرخاشگری را وارد کردن آسیب آشکار یا رفتارهای تنبیهی مستقیم به سایر افراد یا اشیا تلقی می‌کنند (زاهدی فر و همکاران، ۱۳۷۹).

۲) تعاریف عملیاتی

۱- **مقیاس همانندسازی تماشاچی (SIS)**^{۳۶}: این مقیاس با بهره‌گیری از مقیاس همانندسازی تماشاچی برای تیم ورزشی "وان و برانسکومب"^{۳۷} (۱۹۹۳) ساخته شد و دارای ده گویه است که آزمودنی به شیوه لیکرت^{۳۸} از اصلاً (۰) تا بشدت (۴) به آن پاسخ می‌دهد. این مقیاس مواردی چون اهمیت طرفداری، میزان علاقه‌مندی، اهمیت پیروزی، میزان تماشاچی بودن، نظر دوستان در مورد میزان هوادار بودن فرد، پیگیری اطلاعات و اخبار، استفاده از وسایل و اشیاء معرفی‌کننده و میزان نفرت فرد از رقیبان و تأثیر شکست و باخت تیم مورد نظر را ارزیابی می‌کند. به اعتقاد وان و برانسکومب (۱۹۹۳) مقیاس مورد نظر بیشتر از ۶۶ درصد و اریانس را محاسبه می‌کند و دارای ضریب پایایی^{۳۹} به شیوه بازآزمایی^{۴۰} ۰/۶۶ پس از یک سال می‌باشد. در مطالعه مقدماتی بین میانگین افراد مستقر در جایگاههای مخصوص تماشاچیان استقلال و پیروزی و نمرات تماشاچیان تلویزیونی مسابقات تفاوت معنی‌داری وجود داشته است ($t=5/43$ ، $p=0/001$). این تفاوت، نشان‌دهنده میزان تشخیص افتراقی این مقیاس است و گویای اعتبار^{۴۱} مطلوب آن است. همچنین ضرایب پایایی نیز مورد محاسبه قرار گرفت که ضریب همسانی درونی^{۴۲} به دست آمده (آلفای کرونباخ^{۴۳}) ۰/۹۲ و ضریب پایایی به شیوه تنصیف^{۴۴} ۰/۸۹ بوده است.

۲- **مقیاس هیجان‌خواهی (SSS)**^{۴۵}: این مقیاس برگرفته از فرم کوتاه زوکرمین^{۴۶} (۱۹۷۹) می‌باشد و مشتمل بر سؤالاتی است که برای ارزیابی تمایل فرد جهت فعالیت‌های مخاطره‌انگیز به کار می‌رود. این آزمون دارای ۱۵ سؤال بوده و به صورت عینی و دو گزینه‌ای (صحیح و غلط) پاسخ داده می‌شود. و روش نمره‌گذاری آن از روش صفر و یک پیروی می‌کند. کامکاری (۱۳۶۹) برای سنجش پایایی مقیاس هیجان‌خواهی از سه روش اسپیرمن- براون^{۴۷}، تنصیف گاتمن^{۴۸} و آلفای کرونباخ استفاده کرد که مقادیر به دست آمده به ترتیب ۰/۸۰، ۰/۷۵ و ۰/۷۰ بوده است که در سطح آماری ۰/۰۰۱ معنادار می‌باشد و نشان‌دهنده پایایی رضایت‌بخش آن است. در پژوهش حاضر نیز از دو روش تنصیف و آلفای کرونباخ برای بررسی پایانی مقیاس استفاده شد که مقادیر ضریب پایایی به شیوه تنصیف ۰/۶۷ و آلفای کرونباخ ۰/۷۹ حاصل شد. همچنین کامکاری (۱۳۶۹) برای سنجش اعتبار مقیاس هیجان‌خواهی، این پرسشنامه را همزمان با دو پرسشنامه ملاک، شامل پرسشنامه تیپ شخصیتی - رفتاری نوع^{۴۹} (TAQ) A و مقیاس

اعتبار سازه‌ای^{۵۰} هیجان‌خواهی زاکرمن، بکار برد و ضریب همبستگی ۰/۳۹ با TAQ به دست آمد که در سطح آماری ۰/۰۰۱ معنادار بود، همچنین ضریب همبستگی به دست آمده بین مقیاس هیجان‌خواهی و مقیاس اعتبار سازه‌ای زاکرمن ۰/۵۹ بود که نمایانگر اعتبار قابل توجه مقیاس هیجان‌خواهی است (p= ۰/۰۰۱).

۳- پرسشنامه تیپ شخصیتی A: مقیاس تیپ شخصیتی A (TAQ) در سال ۱۳۷۰ توسط نجاریان با استفاده از الگوهای خارجی ساخته شد. این مقیاس دارای ۲۴ گویه و ۲ خرده مقیاس می‌باشد که از این دو خرده مقیاس یکی (TAQ1) با جنبه‌های مرضی در ارتباط است و شامل ۱۶ گویه است و ویژگی‌های سمی را می‌سنجد و دیگری (TAQ2) با جنبه‌های غیر مرضی در ارتباط است و شامل ۸ گویه است و ویژگی‌های غیر سمی را اندازه‌گیری می‌کند. هر سؤال آزمون دارای ۴ گزینه (هرگز، بندرت، گاهی اوقات و بیشتر اوقات) است که بر اساس مقادیر ۰، ۱، ۲، ۳، ۴ نمره‌گذاری می‌شود. البته سؤالات ۱۴ و ۱۵ به صورت معکوس نمره‌گذاری می‌گردد.

مکوندی و نیکفر ۱۳۷۰ برای سنجش پایایی مقیاس از دو روش همسانی درونی و بازآزمایی استفاده نمودند که ضرایب همسانی درونی و بازآزمایی برای TAQ1 به ترتیب ۰/۹۱ و ۰/۸۰ و برای TAQ2 به ترتیب ۰/۸۷ و ۰/۵۶ حاصل شد که همگی از نظر آماری معنادار بودند (P= ۰/۰۰۱). در این پژوهش نیز از دو روش گاتمن (تنصیف) و آلفای کرونباخ استفاده شد که ضرایب برای TAQ1 به ترتیب ۰/۷۴ و ۰/۷۸ و برای TAQ2 به ترتیب ۰/۷۸ و ۰/۶۲ به دست آمد که در حد مطلوبی می‌باشد. برای سنجش اعتبار پرسشنامه TAQ، مکوندی و نیکفر ۱۳۷۰ از چهار پرسشنامه ملاک استفاده کردند که ضرایب همبستگی به دست آمده بین پرسشنامه تیپ A فریدمن و روزنمن برای TAQ1، ۰/۳۸ و برای TAQ2، ۰/۳۳؛ با پرسشنامه چند وجهی شخصیتی مینه‌سوتا^{۵۱} (MMPI) برای TAQ1 ۰/۶۳ و با مقیاس اعتبار ملاکی تیپ^{۵۲} A (TQVS) برای TAQ1، ۰/۴۹ و برای TAQ2، ۰/۵۹ بوده است که همگی معنادار هستند (به نقل از یوسفی، ۱۳۸۱).

۴- پرسشنامه پرخاشگری اهواز (AAI): این پرسشنامه توسط زاهدی‌فر و همکاران (۱۳۷۹) با استفاده از پرسشنامه‌های معروف پرخاشگری و به شیوه تحلیل عوامل ساخته شد. این پرسشنامه دارای ۳۰ گویه و سه خرده مقیاس خشم و غضب (۱۴ آیتم)، تهاجم و توهین (۸ آیتم) و لجاجت و کینه‌توزی (۸ آیتم) می‌باشد. هر سؤال دارای چهار گزینه (هرگز، بندرت، گاهی اوقات و همیشه) است که از ۰ تا ۳ نمره‌گذاری می‌گردد. زاهدی‌فر و همکاران ضریب آلفای کرونباخ محاسبه شده را برای کل پرسشنامه ۰/۸۷ و برای خرده مقیاس‌های خشم و غضب ۰/۸۵، تهاجم و توهین ۰/۷۶ و لجاجت و کینه‌توزی ۰/۷۵ گزارش کردند. ضرایب بازآزمایی (به فاصله ۶ هفته) برای کل AAI، ۰/۷۰ و برای خرده مقیاس‌ها به ترتیب ۰/۶۰، ۰/۷۴ و ۰/۷۲ حاصل شد. در پژوهش حاضر نیز آلفای کرونباخ محاسبه شده برای کل پرسشنامه و ۳ خرده مقیاس فوق به ترتیب ۰/۷۳، ۰/۶۳، ۰/۷۵ و ۰/۷۳ به دست آمد که نشان‌دهنده درونی مطلوب همسانی پرسشنامه پرخاشگری اهواز می‌باشد. برای تعیین اعتبار آن زاهدی‌فر و همکاران

از پرسشنامه‌های شخصیتی آیزنک (EPQ) و چند وجهی مینه سوتا (MMPI) استفاده نمودند که میزان ضریب همبستگی بین پرسشنامه پرخاشگری و خرده مقیاس‌های آن با ابعاد روان نژندی^{۵۳} و روان‌پریشی پرسشنامه آیزنک و اغلب خرده مقیاس‌های MPPI در سطح قابل توجهی معنادار بود.

۵- **آزمون عزت نفس^{۵۴} (SET):** آزمون عزت نفس مورد استفاده در این پژوهش توسط آیزنک ۱۹۷۶ ساخته شده است و دارای ۳۰ گویه است که از ویژگی‌های سنخ ناستواری هیجانی در نظریه‌اش، برای تدوین آن استفاده نموده است. این پرسشنامه دارای دو شیوه پاسخگویی است. در شیوه اول آزمودنی به صورت بلی و خیر پاسخ می‌دهد و حداکثر نمره فرد ۳۰ خواهد بود. در روش دوم آزمودنی به هر سؤال بر اساس چهار گزینه (هرگز، بندرت، برخی اوقات و اغلب اوقات) پاسخ می‌دهد که به شیوه ۰،۱،۲ و ۳ نمره‌گذاری می‌گردد. در پژوهش حاضر از روش دوم و فرم لیکرت آن استفاده گردید. ضرایب اعتبار و پایایی گزارش شده برای این پرسشنامه در منابع خارجی قابل توجه بوده است و حاکی از ویژگی‌های روان‌سنجی مطلوب این پرسشنامه می‌باشد (هرمزی‌نژاد، ۱۳۸۰). هرمزی‌نژاد (۱۳۸۰) ضرایب پایایی پرسشنامه عزت نفس را به سه روش تنصیف، آلفای کرونباخ و گاتمن بر روی دانشجویان بررسی کرد و ضریب تنصیف ۰/۸۷، آلفای کرونباخ ۰/۸۸ و ضریب گاتمن ۰/۸۷ حاصل گردید. در بررسی شیرازی (۱۳۷۶) ضریب بازآزمایی ۰/۸۷ و آلفای کرونباخ ۰/۹۲ به دست آمد. برای محاسبه اعتبار پرسشنامه عزت نفس، هرمزی نژاد (۱۳۸۰) ضریب همبستگی آن را با مقیاس اعتبار سازه‌های آن محاسبه نمود و ضریب ۰/۵۴ حاصل شد که در سطح خطای ۰/۰۰۱ معنادار بود. در بررسی شیرازی (۱۳۷۶) جهت ارزیابی اعتبار آزمون عزت نفس، از مقیاس عزت نفس کوپر اسمیت^{۵۵} و مقیاس افسردگی کودکان (CDC) استفاده شد و به ترتیب ضرایب همبستگی ۰/۶۰ و ۰/۶۸ را به دست آورد که این ضرایب در سطح ۰/۰۰۱ معنادار هستند.

روش تحقیق

طرح تحقیق پژوهش حاضر نوعی مطالعه توصیفی است که در آن از روش تحقیقی علی-مقایسه‌ای^{۵۶} یا پس-رویدادی^{۵۷} و همبستگی بهره گرفته می‌شود. روش علی-مقایسه‌ای معمولاً به تحقیقاتی اطلاق می‌شود که در آن پژوهشگر با توجه به متغیر وابسته، به بررسی علل احتمالی وقوع آن می‌پردازد. به عبارت دیگر این نوع تحقیق گذشته‌نگر بوده و سعی بر آن دارد که از معلول به علت احتمالی پی برد. به تحقیقات علی-مقایسه‌ای پس-رویدادی نیز گفته‌اند، زیرا علت و معلول (متغیر مستقل و وابسته) پس از وقوع مورد بررسی قرار می‌گیرد (سرمد و همکاران، ۱۳۷۸). در این پژوهش احساسات و رفتارهای پرخاشگرانه متغیر وابسته (ملاک) محسوب می‌شود و متغیرهایی چون هیجان‌خواهی، اعتماد به نفس (عزت نفس)، الگوی رفتاری نوع A، همانندسازی تیمی و برخی متغیرهای جمعیت‌شناختی به عنوان متغیرهای مستقل مطرح می‌شوند. هدف این است که از طریق تحلیل داده‌ها و انجام مقایسه‌های گروهی به پیش‌بینی روابط علت - معلولی احتمالی پرداخته شود.

جامعه آماری، نمونه و روش نمونه‌گیری

جامعه آماری پژوهش حاضر عبارتند از: (۱) کلیه افراد مذکری که برای تماشای بازی‌های فوتبال تیم‌های استقلال و پیروزی با حریفانشان در چارچوب لیگ برتر سال‌های ۸۰-۸۱ در ورزشگاه آزادی تهران حضور می‌یافتند، (۲) کلیه افراد مذکری که بازی‌های تیم‌های استقلال و پیروزی در چارچوب لیگ برتر سال‌های ۸۰-۸۱ را از طریق تلویزیون تماشا می‌کردند، (۳) افراد مذکری که طرفداران هیچکدام از دو تیم استقلال و پیروزی نبودند و معمولاً علاقه‌ای به فوتبال و تماشای مسابقات فوتبال نداشتند. ضمناً کلیه افراد فوق که حداقل دارای تحصیلات دوم راهنمایی بودند در زمره جامعه آماری قرار می‌گیرند.

نمونه پژوهش حاضر ۳۷۰ نفر است که به روش در دسترس از جامعه فوق انتخاب شدند. در ورزشگاه آزادی از افراد مستقر در جایگاه‌های مخصوص طرفداران استقلال و پیروزی و سایر جایگاه‌ها به صورت جداگانه نمونه‌گیری شد. در خارج از ورزشگاه نمونه‌ها از مدارس، ادارات، دانشگاه‌ها، مراکز تربیت معلم و پارک‌ها انتخاب شدند. نمونه انتخابی اصلی شامل ۴۸۰ نفر بود که به علت عدم همکاری و وجود نقایص اساسی در پرسشنامه‌ها، در نهایت اطلاعات ۳۷۰ فقره پرسشنامه مورد تجزیه و تحلیل نهایی قرار گرفت. این تعداد از افراد چهار گروه را تشکیل می‌دادند:

الف) گروه تماشاچیان متعصب و دارای همانندسازی بالا که معمولاً در جایگاه‌های مخصوص و ویژه طرفداران در ورزشگاه آزادی مستقر می‌شدند و بازی‌های دو تیم استقلال و پیروزی را همیشه با حضور در ورزشگاه تعقیب می‌کردند (۱۰۵ نفر).

ب) گروه تماشاچیان غیرمتعصب و دارای همانندسازی نسبتاً متوسط و معمولی که در جایگاه‌های دیگر و غیر ویژه می‌نشستند و معمولاً بازی‌ها را با حضور در ورزشگاه دنبال می‌کردند (۱۰۶ نفر).

ج) گروه تماشاچیان طرفداری که عمدتاً بازی‌های دو تیم استقلال و پیروزی را از طریق تلویزیون تعقیب می‌نمودند و به دلایل مختلف به ورزشگاه نمی‌رفتند (۷۴ نفر).

د) گروه افراد گواه که یا اصلاً علاقه‌ای به فوتبال و بعضاً ورزش نداشتند و یا بعضی موارد علاقه سطحی به دیدن بازی‌های تیم ملی و بازی‌های اروپایی و جهانی نشان می‌دادند (۸۵ نفر).

روش‌های تجزیه و تحلیل داده‌ها

برای تجزیه و تحلیل اطلاعات به دست آمده از پژوهش، علاوه بر آمار توصیفی نظیر فراوانی‌ها، میانگین، انحراف معیار، و ضریب همبستگی پیرسون، از آزمون^۱ تحلیل واریانس (ANOVA) و آزمون توکی استفاده شد.

یافته‌ها

الف) یافته‌های توصیفی

- بزرگترین گروه آزمودنی‌ها در دامنه سنی ۱۹-۲۸ سال (۴۵/۴ درصد) و کمترین آنها در دامنه سنی ۲۹-۵۶ سال (۱۴/۹ درصد) قرار می‌گیرند. میانگین سن و انحراف معیار آن در کل نمونه به ترتیب ۲۲/۶۶ و ۷/۹۷ است.
- بزرگترین گروه آزمودنی‌ها را افراد مجرد (۷۷ درصد) و کوچکترین گروه را افراد متأهل (۲۰ درصد) تشکیل می‌دهند.
- بیشترین تعداد آزمودنی‌ها دارای تحصیلات زیر دیپلم (۳۳/۲ درصد) هستند کمترین تعداد آزمودنی‌ها تحصیلات لیسانس و بالاتر (۸/۶ درصد) دارند. همچنین میانگین سال‌های تحصیل ۱۱/۵۳ و انحراف معیار آن ۲/۵۴ می‌باشد.
- بیشترین تعداد آزمودنی‌ها محصل (۳۳/۵ درصد) و کمترین تعداد آنها بیکار (۱/۹ درصد) بودند. همچنین میانگین و انحراف معیار درآمد و حقوق گزارش شده توسط آزمودنی‌ها در مقیاس هزار به ترتیب ۱۳۹/۱۶ و ۱۳۵/۶۹ می‌باشد.
- بزرگترین گروه خود را دارای وضعیت اقتصادی متوسط (۵۲/۲ درصد) و کوچکترین گروه خود را از نظر اقتصادی خیلی خوب (۴/۱ درصد) توصیف کردند. جدول شماره ۱، میانگین و انحراف معیار متغیرهای مربوط به احساسات و رفتارهای پرخاشگرانه را در گروه‌های مختلف پژوهش نشان می‌دهد.

جدول ۱: میانگین و انحراف معیار نمرات متغیرهای احساسات

و رفتارهای پرخاشگرانه در گروه‌های مختلف

گواه	تماشاچیان تلویزیونی		تماشاچیان معمولی		تماشاچیان متعصب		گروه متغیر	
	SD	\bar{x}	SD	\bar{x}	SD	\bar{x}		
۵/۵۲	۲۰/۶۱	۵/۷۶	۲۱/۰۵	۶/۶۶	۲۱/۰۹	۶/۳	۲۳/۸	خشم
۳/۶۲	۸/۳۵	۳/۸۸	۷/۶۹	۴/۹۳	۷/۸۷	۴/۲۵	۱۰/۲۲	تهاجم و توهین
۳/۸۶	۹/۰۱	۳/۴۸	۸/۲۸	۴/۱۷	۹/۷۸	۳/۵۶	۱۱/۰۸	لجاجت
۹/۹۸	۳۷/۹۷	۱۰/۷۵	۳۷	۱۲/۶۹	۳۸/۹۵	۱۰/۳۸	۴۵/۱۰	کل مقیاس پرخاشگری

جدول شماره ۲: میانگین و انحراف معیار نمرات متغیرهای

مستقل پژوهش در گروه‌های چهارگانه تحقیق

گواه		تماشاچیان تلویزیونی		تماشاچیان معمولی		تماشاچیان متعصب		گروه متغیر آماره
		SD	\bar{x}	SD	\bar{x}	SD	\bar{x}	
۹/۰۷	۱۱/۸۶	۶/۷۶	۲۰/۹۴	۶/۳۲	۲۴/۵۶	۴/۴۴	۳۲/۹۱	هماندسازی
۱۲/۸۱	۶۸/۷۸	۱۳/۰۹	۶۷/۶۸	۱۵/۲۵	۶۶/۲۳	۱۱/۲۱	۶۳/۸۸	عزت نفس
۹/۶۲	۳۱/۹۰	۱۰/۳۶	۳۳/۶۷	۸/۷۷	۳۲/۳۸	۱۱/۶۸	۳۲/۳۳	الگوی رفتاری A
۷/۹۱	۲۰/۳۶	۷/۵۸	۲۱/۲	۷/۶۴	۲۰/۱۱	۸/۸۸	۲۰/۷۸	رفتارهای سمی
۴/۴	۱۱/۵۴	۴/۶۷	۱۲/۴۷	۴/۷۵	۱۲/۳۱	۵/۲۶	۱۱/۵۴	رفتارهای غیررسمی
۱/۶۶	۷/۳۵	۲/۰۹	۷/۴۳	۱/۵۱	۷/۸۹	۱/۳۱	۸/۶۲	هیجان خواهی
۱/۵۳	۸/۲۷	۱/۷۲	۸/۲	۱/۴۲	۸/۰۸	۱/۸۲	۸/۳۸	نگرش به پرخاشگری

جدول شماره ۳: میانگین و انحراف معیار نمرات متغیرهای

پرخاشگری در گروه‌های سنی پژوهش

کل		سال ۲۹-۵۶		سال ۱۹-۲۸		سال ۱۳-۱۸		گروه متغیر آماره
		SD	\bar{x}	SD	\bar{x}	SD	\bar{x}	
۶/۲۳	۲۱/۷۴	۶/۶۶	۲۰/۷۶	۶/۲۰	۲۲/۰۵	۶/۱۱	۲۱/۷۲	خشم
۴/۳۷	۸/۶۱	۴/۰۸	۶/۸۸	۳/۹۹	۷/۸۵	۴/۶۲	۹/۸۴	تهاجم و توهین
۳/۹	۹/۱۴	۴/۳۴	۷/۷۸	۳/۷۶	۸/۹۹	۳/۶۳	۱۰/۶۵	لجاجت
۱۱/۴۹	۳۸/۳۴	۱۱/۹۴	۳۵/۷۳	۱۱/۱۷	۳۷/۱۵	۱۱/۳	۴۲/۱۵	کل مقیاس پرخاشگری

جدول شماره ۴: میانگین و انحراف معیار نمرات متغیرهای

مستقل پژوهش در گروه‌های سنی مختلف

کل	۲۹-۵۶ سال		۱۹-۲۸ سال		۱۳-۱۸ سال		گروه متغیر آماره	
	SD	\bar{x}	SD	\bar{x}	SD	\bar{x}		
۱۰/۱۷	۲۳/۴۶	۹/۴۲	۲۱/۳	۹/۸	۲۳/۲۳	۱۰/۸۶	۲۴/۵۳	همانند سازی
۱۳/۱۵	۶۶/۱۵	۱۱/۷۳	۷۰/۷۹	۱۲/۶۴	۶۷/۱۱	۱۳/۶۹	۶۴/۱۹	عزت نفس
۱۰/۰۳	۳۲/۵۵	۱۰/۸۲	۳۱/۵	۹/۷۲	۳۲/۹۵	۱۰/۱۷	۳۲/۴۵	الگوی رفتاری A
۷/۹۲	۲۰/۶	۸/۴۸	۱۹/۰۴	۷/۷۶	۲۰/۹۲	۷/۹۱	۲۰/۷۸	رفتارهای سمی
۴/۸۱	۱۱/۹۷	۵/۲۱	۱۲/۵۴	۴/۹۳	۱۲/۰۳	۴/۵۲	۱۱/۶۷	رفتارهای غیرسمی
۱/۷	۷/۸۶	۱/۵۸	۶/۹۶	۱/۵۷	۷/۸۳	۱/۷۸	۸/۲۲	هیجان خواهی
۱/۴۶	۸/۲۴	۱/۱۹	۷/۹۴	۱/۴۷	۷/۹۷	۱/۸۹	۸/۶۹	نگرش به پرخاشگری

ب: یافته‌های مربوط به فرضیه‌ها

در خصوص فرضیه اول، با استفاده از تحلیل واریانس عاملی نمره‌های متغیر پرخاشگری در گروه‌های چهارگانه مورد مقایسه قرار گرفت که نتایج مربوط به آن‌ها در جدول شماره ۵ آمده است.

جدول شماره ۵: خلاصه نتایج تحلیل واریانس بین

گروه‌های پژوهش در زمینه نمره‌های پرخاشگری

P	F	میانگین مجذورات	درجه آزادی	مجموع مجذورات	منبع تغییرات
۰/۰۰۰۱	۹/۶۷۸	۱۱۸۵/۱۴۰	۳	۳۵۵۵/۴	بین گروه‌ها
		۱۲۲/۴۵	۳۶۷	۴۱۵۱۱/۶۵	درون گروه‌ها
			۳۷۰	۴۵۰۶۷/۰۶	کل

همان‌گونه که در جدول شماره ۵ مشخص مشاهده می‌شود، بین گروه‌های مختلف پژوهش در خصوص متغیر پرخاشگری تفاوت آماری وجود دارد ($F=9/678, P=0/0001$).

جدول شماره ۶: خلاصه نتایج مربوط به مقایسه میانگین‌های

گروه‌های پژوهش در زمینه پرخاشگری با آزمون توکی

میانگین	گروهها	۲	۳	۴
۴۵/۱۱	۱- تماشاچیان متعصب	*	*	*
۳۸/۹۵	۲- تماشاچیان معمولی	-	-	-
۳۷	۳- تماشاچیان تلویزیونی	-	-	-
۳۷/۹۸	۴- گواه	-	-	-

همان‌گونه که در جدول شماره ۶ آمده است، گروه تماشاچیان متعصب (دارای همانندسازی بالا)، در مقایسه با گروه‌های دیگر پژوهش دارای نمرات پرخاشگری بیشتری هستند و فرضیه اول پژوهش مورد تأیید قرار می‌گیرد ($P < 0/05$).

برای بررسی فرضیه دوم از آزمون t مقایسه اختلاف میانگین دو نمونه مستقل استفاده شد که نتایج نشان داد بین گروه تماشاچیان دارای عزت نفس بالا و گروه تماشاچیان دارای عزت نفس پایین از لحاظ احساسات و رفتارهای پرخاشگرانه تفاوت وجود دارد ($t=2/02, P=0/047$)، بدین معنا که تماشاچیان دارای عزت نفس پایین دارای احساسات و رفتارهای پرخاشگرانه بیشتری بودند. ضمناً میانگین و انحراف معیار پرخاشگری برای گروه تماشاچیان دارای عزت نفس پایین به ترتیب $44/24$ و $13/42$ ، و برای گروه تماشاچیان دارای عزت نفس بالا به ترتیب $39/45$ و $13/82$ است. از این رو فرضیه دوم پژوهش مورد تأیید قرار می‌گیرد.

برای آزمون فرضیه سوم استفاده از آزمون t نشان داد که بین نمرات هیجان‌خواهی تماشاچیان دارای سابقه رسمی ورزشی و تماشاچیان بدون سابقه رسمی ورزشی تفاوت معناداری وجود دارد ($P < 0/05$). $t=1/96$ ، لذا فرضیه سوم تأیید می‌شود. ضمناً میانگین و انحراف معیار نمرات هیجان‌خواهی برای گروه ورزشکار به ترتیب $8/45$ و $1/67$ و برای گروه غیر ورزشکار به ترتیب $7/75$ و $1/71$ است.

جهت تعیین صحت و سقم فرضیه چهارم استفاده از آزمون t مستقل مشخص نمود که بین نمرات رفتارهای سمی A تماشاچیان متعصب و دارای همانندسازی بالا و تماشاچیان دارای همانندسازی نسبتاً پایین تفاوت معناداری وجود ندارد و فرضیه شماره ۴ تأیید نمی‌شود ($t=1/35, P=0/17$).

جهت آزمون فرضیه پنجم، استفاده از آزمون t مستقل مشخص نمود که افراد هیجان‌خواه بالا در مقایسه با افراد هیجان‌خواه پایین، همانندسازی و تعصب تیمی بیشتری را گزارش می‌کنند ($P=0/0001$). $t=4/725$ ، از این رو فرضیه فوق مورد اثبات قرار می‌گیرد.

جهت بررسی رابطه هیجان‌خواهی با احساسات و رفتارهای پرخاشگرانه، از ضریب همبستگی پیرسون استفاده شد که نتایج آن در جدول شماره ۷ آمده است.

جدول شماره ۷: ضرایب همبستگی هیجان‌خواهی با متغیرهای مربوط به پرخاشگری

متغیر	آماره	مقدار r	مقدار P	ضریب تعیین
خشم		۰/۱۸۱	۰/۰۱	۰/۰۳۳
تهاجم و توهین		۰/۲۰۷	۰/۰۱	۰/۰۴۳
لجاجت		۰/۲۰۲	۰/۰۱	۰/۰۴
کل مقیاس پرخاشگری		۰/۲۴۴	۰/۰۱	۰/۰۶

نتایج جدول ۷ نشان می‌دهد که بین هیجان‌خواهی و احساسات و رفتارهای پرخاشگرانه ارتباط مثبت وجود دارد ($p=۰/۰۱$). در نتیجه فرضیه ششم مورد تأیید قرار می‌گیرد. ضمناً ۶ درصد از واریانس متغیر پرخاشگری (متغیر وابسته) توسط هیجان‌خواهی (به عنوان متغیر مستقل) تبیین می‌گردد. برای بررسی صحت و سقم فرضیه ارتباط رفتارهای سمی الگوی A با رفتارهای پرخاشگران، استفاده از ضریب همبستگی پیرسون مشخص نمود که بین رفتارهای سمی الگوی رفتاری A و احساسات و رفتارهای پرخاشگرانه رابطه مثبت وجود دارد. نتایج مربوط به آن در جدول شماره ۸ آمده است.

جدول شماره ۸: ضرایب همبستگی متغیر رفتارهای سمی الگوی رفتاری A با متغیرهای پرخاشگری

متغیر	آماره	مقدار r	مقدار p	ضریب تعیین
خشم		۰/۳۶۴	۰/۰۱	۰/۱۳
تهاجم و توهین		۰/۴۷۳	۰/۰۱	۰/۲۲
لجاجت		۰/۳۶۴	۰/۰۱	۰/۱۳
کل مقیاس پرخاشگری		۰/۵۷۱	۰/۰۱	۰/۳۳

طبق جدول شماره ۸، بین رفتارهای سمی الگوی رفتاری A با احساسات و رفتارهای پرخاشگرانه ارتباط مثبت معنادار وجود دارد ($p=۰/۰۱$). همچنین رفتارهای سمی الگوی رفتاری A (به عنوان متغیر مستقل) توانسته است ۳۳ درصد واریانس رفتارها و احساسات پرخاشگرانه تماشاچیان را تبیین نماید. می‌توان گفت که با توجه به نتایج جدول فوق فرضیه هفتم پژوهش مورد تأیید قرار می‌گیرد. جدول شماره ۹ نتایج تحلیل واریانس را برای نمرات متغیر پرخاشگری در بین گروه‌های مختلف سنی برای فرضیه شماره ۸ نشان می‌دهد.

جدول شماره ۹: نتایج تحلیل واریانس بین گروه‌های

مختلف سنی در زمینه نمرات متغیر پرخاشگری

منبع تغییرات	مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مجذورات	F	P
بین گروهها	۱۴۹۳/۵۱	۲	۷۴۶/۷۵	۳/۹۲۴	۰/۰۲۱
درون گروهها	۶۲۳۳۶/۵۷	۳۶۸	۱۹۰/۳۳		
کل	۶۳۷۳۰/۰۷	۳۷۰			

بر اساس جدول شماره ۹، بین گروه‌های مختلف سنی در زمینه نمرات مقیاس پرخاشگری تفاوت معنادار وجود دارد ($F=۳/۹۲۴, p=۰/۰۲۱$).

جدول شماره ۱۰: خلاصه نتایج مقایسه میانگین‌های گروه‌های

مختلف سنی در متغیر پرخاشگری بر اساس آزمون توکی

میانگین	گروهها	۲	۳
۴۲/۱۵	(۱) گروه ۱۳-۱۸ سال	*	*
۳۷/۱۵	(۲) گروه ۱۹-۲۸ سال	-	-
۳۵/۷۳	(۳) گروه ۲۹-۵۶ سال	-	-

همان‌گونه که در جدول شماره ۱۰، نشان داده شده است گروه سنی ۱۳-۱۸ دارای نمرات پرخاشگری بیشتری نسبت به گروه‌های سنی ۱۹-۲۸ سال و ۲۹-۵۶ سال بودند ($p=۰/۰۵$). بدین ترتیب فرضیه نهم پژوهش مورد تأیید قرار می‌گیرد. به منظور بررسی فرضیه نهم، از تحلیل واریانس برای بررسی صحت و سقم آن استفاده گردید که نتایج مربوط به این تحلیل در جدول شماره ۱۱ نشان داده شده است.

جدول شماره ۱۱: خلاصه نتایج تحلیل واریانس بین

گروه‌های مختلف سنی در نمرات مقیاس هیجان‌خواهی

منبع تغییرات	مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مجذورات	F	P
بین گروهها	۵۶/۳۲	۲	۲۸/۱۶	۱۰/۲۸۷	۰/۰۰۰۱
درون گروهها	۹۰۸/۹۰	۳۶۸	۲/۷۴		
کل	۹۶۵/۱۲	۳۷۰			

جدول شماره ۱۱ نشان می‌دهد، بین گروههای مختلف سنی در نمرات هیجان‌خواهی تفاوت آماری وجود دارد ($F=10/287, p=0/001$). نتایج آزمون پیگیری توکی در جدول شماره ۱۲ نشان داده شده است.

جدول شماره ۱۲: خلاصه نتایج مقایسه میانگین‌های گروههای سنی در متغیر هیجان‌خواهی با آزمون توکی

میانگین	گروهها	۲	۳
۸/۲۲	۱) گروه ۱۳-۱۸ سال	-	*
۷/۸۳	۲) گروه ۱۹-۲۸ سال	-	*
۶/۹۶	۳) گروه ۲۹-۵۶ سال	*	-

طبق جدول شماره ۱۲، گروههای سنی ۱۳-۱۸ سال و ۱۹-۲۸ سال دارای نمرات هیجان‌خواهی بیشتری نسبت به گروه سنی ۲۹-۵۶ سال هستند. در نتیجه فرضیه دهم مبنی بر تفاوت بین گروههای سنی در زمینه هیجان‌خواهی مورد تأیید قرار می‌گیرد. نتایج مربوط به تحلیل واریانس یک عاملی بین گروههای مختلف سنی جهت بررسی صحت فرضیه شماره ۱۰ در جدول شماره ۱۳ آمده است.

جدول شماره ۱۳: خلاصه نتایج تحلیل واریانس بین گروههای مختلف سنی در زمینه نمرات مقیاس همانندسازی

منبع تغییرات	مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مجذورات	F	P
بین گروهها	۳۳۴/۲۲	۲	۱۶۷/۱۱	۱/۶۲۱	۰/۱۹۹
درون گروهها	۳۴۸۴۶/۴۹	۳۶۸	۱۰۳/۱		
کل	۳۵۱۸۰/۷۲	۳۷۰			

جدول شماره ۱۳ بیانگر این است که بین تماشاچیان گروههای سنی مختلف در زمینه نمرات مقیاس همانندسازی تفاوت وجود ندارد ($F=1/621, p=0/199$). از این رو فرضیه یازدهم مبنی بر تفاوت از نظر همانندسازی گروههای سنی مختلف رد می‌شود.

با بهره‌گیری از آزمون ضریب همبستگی پیرسون در خصوص فرضیه شماره ۱۱ مشخص شد که بین متغیر سن و نمرات همانندسازی تیمی ارتباط وجود دارد و این ارتباط منفی است ($r=-0/109, p=0/05$).

بدین معنا که با افزایش سن میزان همانندسازی (تعصب تیمی) کمتر می‌شود. بدین ترتیب فرضیه شماره ۱۱ تأیید می‌شود.

جدول شماره ۱۴ نتایج تحلیل واریانس (ANOVA) بین گروه‌های مختلف سنی را در نمرات الگوی رفتاری A نشان می‌دهد.

جدول شماره ۱۴: نتایج تحلیل واریانس بین گروه‌های

سنی در زمینه نمرات متغیر الگوی رفتاری A

P	F	میانگین مجدورات	درجه آزادی	مجموع مجدورات	منبع تغییرات
۰/۶۸	۰/۳۸۱	۳۸/۴۶	۲	۷۶/۹۱	بین گروه‌ها
		۱۰۱/۰۶	۳۶۸	۳۲۳۳/۸۹	درون گروه‌ها
			۳۷۰	۳۲۴۱۵/۸۰	کل

مطابق با جدول شماره ۱۴، بین گروه‌های مختلف سنی در زمینه نمرات مقیاس الگوی رفتاری A تفاوت وجود ندارد ($F=۰/۳۸۱$ ، $p=۰/۵۸$). از این رو، فرضیه دوازدهم تأیید نمی‌شود.

بحث و نتیجه‌گیری

مشکلات شخصیتی به عنوان یکی از دلایل پرخاشگری، به طور گسترده‌ای در ادبیات تحقیق مطرح شده است. اختلال شخصیت ضد اجتماعی که با ویژگی‌هایی چون فقر هیجانی، روابط بین فردی آشفته، واکنش‌های انحرافی به تنبیه و غیره مشخص می‌شود، زمینه‌ساز بسیاری از رفتارهای بزهکارانه است. ناآگاهی و عدم کنترل رفتاری نیز به عنوان علت پرخاشگری ارتباط نزدیکی با برخی از ویژگی‌های دوره نوجوانی دارد. به عنوان مثال، ویلیام^{۵۸} ۱۹۸۲ به پایین بودن کنترل شخصی در نوجوانان اشاره می‌نماید. مونتاک^{۵۹} و همکاران ۱۹۸۶ به تجربه‌جویی نوجوانان و جوانان اشاره می‌نمایند و معتقد است که تجربه‌جوها دارای فراخود پایین هستند (ابوالقاسمی، ۱۳۷۸).

توجیه و دلیل تراشی‌های غیرمنطقی برای شکست تیم مورد علاقه و ارتکاب اعمال پرخاشگرانه نیز در مطالعه هستورف و کانتریل^{۶۰} ۱۹۵۴ اشاره شده است (اسو-آهولا و هتفیلد^{۶۱}، ۱۳۷۲). استفاده تماشاچیان از اسنادهای بیرونی و درونی در خصوص شکست و موفقیت تیم مورد علاقه‌شان، اگرچه می‌تواند تا حدودی آنان را از واکنش‌های منفی عاطفی‌شان رها سازد، ولی بعضاً می‌تواند به شکل رفتارهای خصمانه بروز پیدا کند.

پرداختن به رفتارهای پرخاشگرانه به منظور تخلیه هیجانی و پالایش روانی نیز در مطالعات بسیاری به اثبات رسیده است. دلارد^{۶۲} و همکاران ۱۹۳۹ به تأثیر تخلیه هیجانی در کاهش خشم و ناراحتی اشاره

می‌کنند. آنان معتقد هستند که تخلیه هیجانی بایستی کانالیزه شود (به نقل از درتاج و ابوالقاسمی، ۱۳۷۲). در مطالعه درتاج و ابوالقاسمی (۱۳۷۲) تأثیرات تخلیه هیجانی در تماشاچیان نیز مورد تأیید قرار گرفته است.

در مطالعه وان^{۶۳} و برنسکومب (۱۹۹۳) نیز بروز رفتارهای پرخاشگرانه بیشتر در تماشاچیان دارای همانندسازی بالا و متعصب مورد تأیید قرار گرفته است. هر چه همانندسازی تیمی تماشاچی بیشتر باشد، به نظر می‌رسد احتمال بروز رفتارهای خصمانه افزایش پیدا می‌کند. وان (۱۹۹۴) اشاره می‌کند که افراد دارای همانندسازی بالا به نتایج مسابقات، واکنش‌های عاطفی شدیدتری نشان می‌دهند.

دوره نوجوانی، دوره التهاب، نگرانی‌ها و بی‌ثباتی عاطفی است. زمانی که نوجوان با ناکامی مواجه می‌شود ممکن است در مقایسه با سایر دوره‌های رشد، واکنش‌های شدیدتری نشان دهد. ویژگی تشخیص‌طلبی سبب می‌گردد که نوجوان به شیوه‌های مختلف ابراز وجود نماید. خلق متغیر و کنترل شخصی پایین سبب می‌گردد که فرد در دوره بحرانی نوجوانی نتواند واکنش‌های منطقی‌تری نشان دهد. از این رو بروز واکنش‌های خصمانه و پرخاشگرانه که عمق چندانی ندارد در دوره نوجوانی فراوانی و بعضاً شدت بیشتری دارد. نوجوان فاقد تجربه و اعتماد بنفس است و بدخوبی و ناسازگاری در وی دیده می‌شود و در بعضی موارد ویژگی تشخیص‌طلبی ممکن است به صورت گستاخی و بی‌ادبی نمود پیدا کند. نبودن امکانات برای فعالیت نوجوانان، اوقات فراغت نامناسب و نبودن کانال‌های سالم برای صرف انرژی در جهتی سازنده، سبب می‌گردد که احساس بیهودگی و پوچی نماید و از طرفی احساس حقارت و ناکامی ناشی از وضع بد اقتصادی، اجتماعی، خانوادگی و تحصیلی می‌تواند به فراهم‌شدن شرایط رفتار بزهکارانه بینجامد.

پایین بودن عزت نفس در دوره سنی ۱۸-۱۳ که مصادف با دوره بلوغ و نوجوانی است. در مطالعات زیادی به اثبات رسیده است. کاپرارا^{۶۵}، (۱۹۹۴). از سوی دیگر، میزان هیجان‌خواهی در دوره نوجوانی و جوانی بالاتر از دوره بزرگسالی و میانسالی است و برای تخلیه و پالایش این هیجانات نوجوانان نیازمند بستری مناسب هستند که لازم است توسط جامعه و دست‌اندرکاران فراهم گردد (پلوف^{۶۶}، ۱۹۸۶).

ارتباط عزت نفس پایین با رفتارها و احساسات پرخاشگری نیز توسط استور ۱۹۹۱، سیان ۱۹۸۵ مورد تأیید قرار گرفته است. کم بهادادن به شخص تا حد زیادی رفتار پرخاشگرانه او را تقویت می‌کند. به عقیده استور ۱۹۹۱ هیچ‌کس نمی‌تواند تفاوت خود با دیگران را بدون پرخاشگری به اثبات رساند. هر چند ممکن است تفاوت مورد نظر را با رفتارهای پرخاشگرانه خفیف انجام دهد (زاهدی‌فر و همکاران، ۱۳۷۹). مدل شرمساری- پرخاشگری تانجی^{۶۷} ۱۹۹۰ بیان‌کننده ارتباط عزت نفس پایین با پرخاشگری است. ارتباط بین شرمساری و پرخاشگری ممکن است ریشه در برانگیختگی ناشی از "خودانگاره تحقیرآمیز" فرد داشته باشد (بارون و بایرن، ۱۹۹۷).

همچنین عزت نفس پایین سبب می‌گردد که افراد به میزان بیشتری به فشارهای گروهی تن دهند (استانگ^{۶۸}، ۱۹۷۲). این دسته افراد ممکن است بیشتر تحت تأثیر اعمال پرخاشگرانه دیگران قرار گیرند و هم‌رنگی بیشتری با دیگران نشان دهند (به نقل از ثامتی، ۱۳۷۵).

افرادی که دارای صفت هیجان‌خواهی بالاتری هستند، ممکن است برای تجربه‌جویی، ماجراجویی و نوگرایی به سوی فعالیت‌ها و اعمالی بروند که بتواند آنان را برای ارضای هیجان‌اتشان یاری رساند. گرایش هیجان‌خواه‌ها به سمت امور خطرناک و فعالیت‌های ناسالم، بیانگر استعداد این افراد برای انحراف است. ورزش از شیوه‌های سازنده برای پوشش هیجان‌ات است. وجود هیجان‌خواهی بیشتر در افراد ورزشکار، در مقایسه با افراد غیر ورزشکار، گویای این واقعیت است. هارتمن^{۶۹} و همکاران، ۱۹۹۲ نیز نشان داد که ورزشکاران دارای هیجان‌خواهی بیشتری نسبت به غیر ورزشکاران هستند.

وجود همانندسازی تیمی بیشتر در ورزشکاران نیز با صفت هیجان‌خواهی آنان ارتباط دارد. به دلیل پرداختن به ورزش و درگیر بودن در ورزش‌ها به طور رسمی، انسجام و هویت تیمی آنان نیز افزایش پیدا می‌کند و باعث می‌گردد که اخبار مربوط به تیم مورد علاقه‌شان را بیشتر تعقیب کنند و تعصب بیشتری از خود نشان دهند. آنان با موفقیت تیم‌شان احساس غرور بیشتری می‌نمایند و در مقابل شکست‌ها نیز حساسیت بیشتری به خرج دهند.

ویژگی‌های الگوی رفتاری A، علی‌الخصوص ویژگی‌های سمی آن، می‌تواند زمینه‌ساز بسیاری از رفتارها و واکنش‌های خصمانه باشد. تحریک‌پذیری و پرخاشگری بیشتر (گلاس^{۷۰}، ۱۹۷۷)، احساس خصومت کلی (فردین و روزمن، ۱۹۷۴)، تمایل به پرخاشگری بیشتر در موقعیت‌های ویژه (گلا دیو و تایلور^{۷۲}، ۱۹۹۳؛ بارون^{۷۳} و همکاران، ۱۹۹۷)، باعث می‌گردد که سوگیری اسنادی خصمانه‌تر داشته باشند (دوچ^{۷۴} و همکاران، ۱۹۸۶، به نقل از یوسفی، ۱۳۸۱).

به طور خلاصه، نتایج به دست آمده از این پژوهش نشان می‌دهد که علاوه بر عوامل بیرونی که ممکن است باعث ایجاد ناکامی در تماشاچیان شود، ویژگی‌های فردی چون هیجان‌خواهی بالا، عزت نفس پایین، الگوی رفتاری A و همانندسازی تیمی بالا نیز عوامل تعیین‌کننده‌ای در بروز رفتارهای غیر اجتماعی و پرخاشگرانه افراد در ورزشگاه‌ها و جامعه هستند. در این رهگذر، سن، شرایط تحصیلی و موقعیت‌های اجتماعی و اقتصادی عوامل تعدیل‌کننده به حساب می‌آیند.

کاربردهای عملی

از یافته‌ها و نتایجی که پژوهش حاضر به دست داد می‌توان راهکارهای زیر را برای پیشگیری، کنترل و کاهش رفتارهای پرخاشگرانه در تماشاچیان مطرح ساخت:

۱- ارتقاء سطح مهارت داوران و آموزش مهارت‌های اجتماعی مناسب به آنان از نظر واکنش‌های منطقی‌تر در میداین ورزشی.

- ۲- پیشگیری از رفتار تحریک‌آمیز بازیکنان تیم مقابل با استفاده از شیوه‌های آموزش مقابله با استرس و بحران و به خدمت‌گرفتن روانشناسان ورزشی توسط باشگاه‌ها.
- ۳- پیشگیری و کنترل رفتار تحریک‌آمیز تماشاچیان تیم رقیب، از طریق جداسازی، ترتیب نشستن و استفاده از تمهیدات فیزیکی برای جلوگیری از ازدحام و تراکم جمعیت.
- ۴- توجه بیشتر جامعه و مسئولین به خواسته‌ها و نیازهای منطقی نوجوانان و جوانان.
- ۵- بهادادن و ارزش‌دادن به تماشاچیان در محیط‌های ورزشی و توجه به آنان به عنوان افرادی که سرشار از ویژگی‌ها و رفتارهای مثبت و نوع دوستانه هستند و قبول این واقعیت که رفتارهای پرخاشگرانه بعضاً واکنش‌ها و پاسخ‌های رفتاری زودگذر هستند.
- ۶- ایجاد امکانات رفاهی مناسب در ورزشگاه‌ها باعث می‌گردد که تماشاچیان احساس اعتبار و ارزشمندی بیشتری نمایند. از این رو، این واقعیت را ادراک کنند که آنان نیز عضوی از خانواده ورزش هستند. در این صورت است که می‌توان از توان بالقوه موجود در آنان به بهترین وجه در جهت رشد و اعتلای سطح ورزش کشور استفاده نمود.
- ۷- رشد و گسترش امکانات ورزشی در سطح جامعه باعث می‌گردد تا بخش عمده‌ای از اوقات فراغت جوان پوشش داده شود. سالن‌ها و میدانی ورزشی از بهترین اماکن و موقعیت‌ها برای رشد اجتماعی و اعتلای شخصیت نوجوانان و جوانان است. بایستی به این مسئله از دید کلان نگاه کرد و ضرورت دارد که تمامی نهادهای جامعه در این امر مشارکت داشته باشند. محیط‌های ورزشی از سالم‌ترین جایگاه‌های ارضای هیجانات هستند. برای کنترل و کاهش هیجان‌خواهی نسل جوان این اقدامات بسیار حیاتی است و زمینه‌ساز پیشگیری بسیاری از رفتارهای ضداجتماعی و آسیب‌های اجتماعی است.
- ۸- آموزش شیوه‌های برخورد مناسب به افرادی که درگیر ایجاد نظم و آرامش در ورزشگاه‌ها هستند نیز می‌تواند از برانگیختگی تماشاچیان پیشگیری نماید. در بسیاری موارد، اگر چنانچه شرایط برای رفتارهای پرخاشگرانه مهیا نباشد، این قبیل واکنش‌ها بروز پیدا نمی‌کند. تغییر در رویه و استفاده از شیوه‌های انسانی‌تر از نظر برخورد با تماشاچیان می‌تواند پاسخ ناهمسازی به رفتار خصمانه آنان باشد.
- ۹- از آنجاکه تماشاچیان عضوی از خانواده باشگاه‌های ورزشی محسوب می‌شوند و بدون شک بسیاری از موفقیت‌هایشان را مدیون این گروه هستند، بسیار ضروری به نظر می‌رسد که باشگاه‌ها برای سازمان‌دهی و پوشش تماشاچیان اقدام عاجلی به عمل آورند. شناسایی تماشاچیان طرفدار و دادن شناسنامه تیمی و در صورت امکان اقدامات حمایتی می‌تواند احساس شایستگی و تعلق را در آنها بیشتر کند و برای اثرات منفی این قبیل رفتارهای ناشایست و غیرمنطقی در آینده تیم مورد علاقه احساس مسئولیت بیشتری کنند.
- ۱۰- کاهش خشونت رسانه‌ای از طریق برنامه‌ها و مقالات سازنده، می‌تواند زمینه را برای یادگیری رفتارهای اجتماعی مهیا سازد. متأسفانه رسانه‌ها به خصوص روزنامه‌ها و مجلات، هر روز با استفاده از تیترا و مطالب ورزشی بی‌اساس، باعث تحریک بیشتر طرفداران می‌شوند. کنترل قانونی بر اینگونه محرک‌ها، می‌تواند نقش منفی آنها را در مواقع بازی‌های حساس در این خصوص کمتر سازد. رسانه‌ها

بایستی مبتنی بر آموزش مهارت‌های اجتماعی کنارآمدن با دیگران حرکت کنند نه با عناوین مجادله انگیز بازی‌ها را به جنگ تن به تن تبدیل کنند.

۱۱- برنامه‌ریزی مناسب در سطح جامعه به طور عام و در رسانه‌ها و نهادهای ورزشی به طور خاص، برای آموزش شیوه‌های ارتقاء عزت‌نفس، راهبردهای مقابله با جنبه‌های شخصیتی چون هیجان‌خواهی و ویژگی‌های الگوی رفتاری A در مخاطبان، می‌تواند در کاهش رفتارهای پرخاشگرانه مؤثر باشد. هر چند اقدامات سازنده و سرمایه‌گذاری بیشتر چه از نظر مادی و چه از نظر معنوی می‌تواند مستقیماً روی اینگونه خصوصیات شخصیتی تأثیر مثبت داشته باشد. کسانی که دارای ضعف در مهارت‌های زیر بنایی هستند با آموزش مهارت‌های اجتماعی مناسب می‌توانند به حالات برانگیختگی دیگران پاسخ مناسب دهند.

۱۲- تنبیه و استفاده از شیوه‌های بازدارنده زمانی می‌تواند ارتکاب پرخاشگری را کم نماید و زمانی می‌تواند تا حدی اثربخش باشد که الف) فوری (آنی) باشد. تنبیه باید به دنبال اعمال پرخاشگرانه انجام شود و هر چه فاصله بین دو رویداد کمتر باشد بهتر است، ب) این امر باید قطعی باشد. احتمال وقوع مجازات به دنبال پرخاشگری صددرصد باشد، ج) باید قوی باشد. میزان تنبیه اعمال شده باید برای دریافت‌کننده آن به اندازه کافی انزجار به همراه آورد، د) باید عاقلانه باشد. اگر فرد دریافت‌کننده تنبیه، آن را تصادفی و نامربوط با اعمال خود تلقی کند، اثرش کاهش پیدا می‌کند. نکته مهمتر در این خصوص این است که رفتارهای مقابل پرخاشگری نیز بایستی مورد تقویت قرار گیرد زیرا که فرد با خلاء رفتاری مواجه می‌شود و ممکن است رفتار نامطلوب‌تری از خود نشان بدهد.

۱۳- ارائه سرمشق‌های غیر پرخاشگرانه چه درحوزه ورزش و چه در سطح جامعه می‌تواند به حفظ تعادل و جلوگیری از بروز پرخاشگری در فرد کمک کند. رسانه‌ها می‌توانند در این رهگذر نقش تعیین‌کننده‌ای داشته باشند.

محدودیت‌ها

این پژوهش علیرغم داشتن نقاط قوت فراوان با محدودیت‌هایی نیز روبرو بوده است که برخی از آنها عبارتند از:

۱- با توجه به اهدافی که در این پژوهش مدنظر بوده است، از ابزارهای نسبتاً زیادی برای جمع‌آوری اطلاعات استفاده شد، ولی تعداد ابزارهای مورد استفاده برای این قبیل پژوهش‌ها زیاد و پر حجم است. از این رو، برخی از آزمودنی‌های مورد نظر در ورزشگاه، با توجه به محدودیت زمانی، نمی‌توانسته‌اند همکاری همه‌جانبه‌ای با محققان داشته باشند. در نتیجه تعداد قابل توجهی از پرسشنامه‌ها غیر قابل استفاده ماندند.

۲- اگر چه در این پژوهش سعی گردید تا حدی به جنبه‌های دیگر مسئله خشونت و پرخاشگری نیز پرداخته شود، ولی عمدتاً این بررسی با رویکردی روانشناختی انجام شده است. توصیه می‌شود در کنار بعد روانشناختی، مسئله خشونت از نظر ابعاد دیگر نیز مورد توجه قرار گیرد.

یادداشت‌ها

1 - Social facilitation	21 - Julius	41. Validity
2 - Triplett, N.	22 - Harris, M.B.	42. Internal consistency
3 - Zillmann, D.	23. Identification	43. Cronbachs Alpha
4 - Morris	24. Lee	44. Split - half
5 - Semyonov & Farbstein	25. Wann, D.L.	45. Sensation Seeking Scale
6 - Van Limbergen	26. Self-esteem	46. Zuekerman, M.
7 - Store	27. Atkinson	47. Spearman Brown
8 - Sian	28. Hillgard	48. Guttman
9 - Freedman & Resenman	29. Eysenk	49. Type A Questionnaire
10 - Baron, Russell & Arms	30. Type A behavior	50. Construct Validity
11 - Carver & Glass	31. Burns	51. Minnesota Multiple Personality Inventory
12 - Rose	32. Bluen	52. Type A Validity Scale
13 - Berman, Gladue & Tylor	33. Howells	53. Neuroticism
14 - Arent	34. Baron, R.A.	54. Ahvaz self-esteem test
15 - Sensation seeking	35. Spielberger	55. Cooper Smith
16 - Extroversion	36. Spectator Identification Scale	56. Causal – Comparative
17 - Aggration	37. Branscombe, T.A.	57. Ex post facto
18 - Psychoticism	38. Likert	
19 - Louise & Gordon	39. Reliability	
20 - Schroth	40. Test-retest	

منابع

- آیزنک، هانس، یورگن، جرم و شخصیت (۱۳۷۵)، ترجمه حسن پاشریفی، جعفر نجفی زند. ابوالقاسمی، عباس. (۱۳۷۸). ویژگی شخصیتی هیجان‌خواهی و همبسته‌های آن. مجله علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه شهید چمران اهواز، شماره ۲، تابستان ۱۳۷۸.
- اتکینسون، ر.ل.، و هیلگارد، الف. (۱۳۶۸). زمینه روانشناسی. ترجمه دکتر براهنی و همکاران. تهران: انتشارات رشد.
- اسو- آهولا و هتفیلد. (۱۳۷۲). روانشناسی ورزشی: با رویکردی روانی-اجتماعی. ترجمه رضا فلاحی و محسن حاجیلو. تهران: سازمان تربیت بدنی، معاونت امور فرهنگی و آموزشی، دفتر تحقیقات و آموزش.
- نامتی، ناهید (۱۳۷۵). ساخت و اعتباریابی مقیاسی برای سنجش حمایت اجتماعی و بررسی رابطه آن و فشارزاهای دانشجویی با عملکرد تحصیلی، ویژگی‌های شخصیتی A، افسردگی و اضطراب در دانشجویان. پایان‌نامه کارشناسی ارشد روانشناسی. اهواز: دانشگاه شهید چمران.
- در تاج، فریبرز و ابوالقاسمی، عباس (۱۳۷۲). نقش ورزش در تخلیه هیجانی. همایش ورزش و سلامتی. اصفهان.
- زاهدی‌فر، شهین. نجاریان، بهمن. و شکرکن، حسین. (۱۳۷۹). ساخت و اعتباریابی مقیاسی برای سنجش پرخاشگری. اهواز: مجله علوم تربیتی و روانشناسی دانشگاه شهید چمران. دوره سوم، سال هفتم، بهار و تابستان ۱۳۷۹، شماره‌های ۱ و ۲.
- سرمد، زهره. بازرگان، عباس. و حجازی، الهه. (۱۳۷۸). روش‌های تحقیق در علوم رفتاری. تهران: نشر آگه.
- کامکاری، کامبیز. (۱۳۶۹). ساخت و اعتباریابی مقیاس هیجان‌خواهی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد روانشناسی. اهواز: دانشگاه شهید چمران.
- نجاریان، بهمن. (۱۳۷۰). ساخت و اعتباریابی مقیاس تیپ شخصیتی A اهواز: دانشگاه شهید چمران.
- مرادی و دژکام (۱۳۷۵). بررسی ارتباط بین هیجان‌خواهی و میزان سازگاری زناشویی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد روانشناسی. روده‌ن: دانشگاه آزاد اسلامی.

هرمزی‌نژاد، معصومه. (۱۳۸۰). رابطه ساده و چندگانه متغیرهای عزت نفس، اضطراب اجتماعی و کمال‌گرایی با ابراز وجود دانشجویان دانشگاه شهید چمران اهواز. *پایان نامه کارشناسی ارشد روانشناسی تربیتی*. اهواز: دانشگاه شهید چمران.

همتی‌نژاد، مهرعلی. (۱۳۷۹). بررسی عوامل پرخاشگری در میدان‌های ورزشی از دیدگاه ورزشکاران، تماشاگران و متخصصان تربیت بدنی. *فصلنامه المپیک*، سال هشتم- شماره ۳ و ۴.

یوسفی، ناصر. (۱۳۸۱). مقایسه سرسختی و روانشناختی، هیجان‌خواهی و تیپ شخصیتی- رفتاری A در میان مردان و زنان مبتلا به سرطان و افراد عادی (۴۰-۲۰) ساله مراجعه‌کننده به مرکز مشاوره و روان‌درمانی شهرستان اهواز. *پایان نامه کارشناسی ارشد مشاوره*. اهواز: دانشگاه شهید چمران.

- Baron, R.A., & Byrne, D. (1997). *Social Psychology*. New York: Allyn and Bacon.
- Baron, R.A. (1985). Reducing the influence of an aggressive model: The restarting effects of Peer censure. *J. of Experimental Social Psychology*, 8, 266-275.
- Caprara, G.V. (1994). Individual differences in the study of human aggression. *Aggressive Behavior*, 20, 292-303.
- Deutsch, M. & Lambert, D.M. (1986). Does social approval increase helping *Personality and social Psychology Bulletin*, 12, 149-157.
- Friedman, H.S. & Resenman, P. (1994). Personality, health and longevity. *Current Directions in Psychological Science*, 3, 37- 41 .
- Glass, D.C. (1977). *Behavior Patterns, stress, and Coronary disease*, Hilldale, NJ: Erlbaum.
- Harris, M.B. (1994). Gender of subject and target as mediators of aggression. *J. of Applied Social Psychology*, 24, 453- 472.
- Hartman, M.L. & Rawson, H.E. (1992). Differences in and correlates of sensation seeking in male & female athletes and non athletes. *Person. Individ. Diff.* 13, 7.
- Hastorf, A.H. & Cantril, H. (1954). They saw a game: A case study. *J. of Abnormal and Social Psychology*, 49, 129-134.
- Morris (2000) www.en.wikipedia.org.
- Plouffe, L. (1986). Sensation seeking and the electro dermal orienting response in young and elderly females. *Person. Individ. Diff.* V. Z, 1.
- Schroth, M. (1995). A comparison of sensation seeking among different groups of athletes and non athletes. *Person. Individ. Diff.* 18, 219-222.
- Semyoncomb & Farbstein (2001). www.CSPC-Issues-violence-aggression-deviance.htm
- Triplet, N. (1988). The dynamogenic factors in peacemaking and competition. *American J. of Psychology*. 9. 505-533.
- Van Limbergen (2004). www.Kuleuven.ac/hooliganism.htm
- Wann, D. L. (1994). Relationships between spectator identification and spectator's perceptions of influence, spectator's emotions, and competition outcome. *J. of sport & Exercise Psychology*, 16, 347- 364.
- Wann, D. L. & Branscomb, T. A. (1993). The noble sports fan: The relationship between team identification, self-esteem, and aggression. *Perceptual motor Skills*, 78, 864- 866.
- Zillmann, D. (1988). Cognition- excitation interdependencies in aggressive behavior. *Aggressive Behavior*, 14, 51- 640.
- Zuckerman, M. (1979). *Sensation seeking*. Erlbaum. Hillsdale, N.J. Erlbaum.
- Zuckerman, M. (1988). *Sensation seeking, risk taking and health*. Michel Pierre & Janisse (Eds). Springer-Verlag.